

Az irodalomban gondolkodók öröme

(TÓZSÉR ÁRPÁD: A NEM LÉTEZŐ TÁRGY TANULMÁNYOZÁSA)

I.

(Önkorrekció az örömeelv belátásai nyomán)

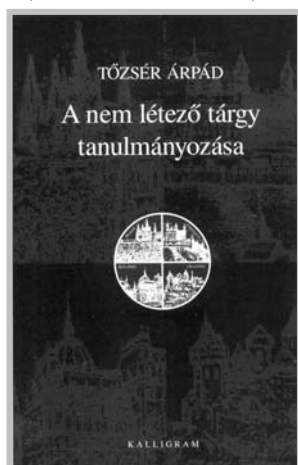
Tózsér Árpád legújabb kötete újabb bizonyítékát adja annak, hogy személyében olyan „irodalomról irodalomban” gondolkodó egyéniséget tisztelhetünk, akinek jelenléte a szlovákiai magyar irodalomban nemcsak meghatározó erővel bír, de állásfoglalásra is ösztönöz. Irodalomban gondolkodni ugyanis az én olvasatomban azt jelenti: vállalni a vitát, a különféle nézőpontok ütköztetésének öröme, s vállalni azt is, hogy „igazságainkat” szüntelenül módosítanunk kell. Akkor van értelme az olvasásnak, ha olyan véleményeket, olyan gondolatokat ismerhetünk meg általa, amelyek önvizsgálatra, sőt addigi „igazságaink” kíméletlen módosítására ösztönöznek, vagy éppenséggel kényszerítenek.

Gazdag életútja során valószínűleg Tózsér Árpád is rákényszerült már egy párszor, hogy módosítsa véleményét irodalomról, irodalmi értékről, értelmezés-

ről. Ezeket a „korrekciókat” azonban valószínűleg nem vereségként élte meg, hanem éppen ellenkezőleg: olyan új lehetőségeként, új távlatok megjelenéseként, amelyek minduntalan hozzásegíthetik az irodalomban gondolkodót önmaga időbeliségének újateremtéséhez, azaz az olvasáshoz, a megértéshez. Hiszen az irodalom csak az időben létezik. Ha elveszítjük, szem elől tévesztjük ennek az időnek a horizontját, ha bezárkózunk egy „idejétmúlt időbeliségbe”, akkor arra is fel kell készülnünk, hogy nemcsak nem fogjuk „érteni” az újabb irodalmi szövegeket, de önmagunkat sem abban az időben, amely osztályrészül jutott nekünk.

Tózsér Árpád azonban – úgy tűnik – nagyszerűen érzi magát az irodalom mindenkor jelenében, „jelenidejűségében”. Tanulmányai, esszéi, elmélkedései, interjúi, naplójegyzetei mind arról tanúskodnak, hogy olyan „irodalomban gondolkodó” van jelen ezekben a szövegekben, aki számára a „szöveg öröme”, az írás és az olvasás öröme a mérce, azaz az igényesség az olvasás és az írás iránt. Hiszen örömet, azaz megélhető, magunkká élhető értéket csak az önmagunkkal és a másokkal szembeni igényesség jelenthet.

A kötet címe is erre a felismerésre utal: arra a tényre, hogy a mindenkor olvasó önmagának önmagából teremt irodalmat és értéket, természetesen az olvasott szöveg segítségével. Önmagunk elgondolása a műalkotásban: ez a valódi olvasás. Az olvasott szöveg tehát olyan tárgy, amely nélkülünk, olvasók nélkül halott, nem

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 1999
216 oldal, 890,-Ft

létezik. Életre keltése csak a szüntelen tanulmányozás folyamatában valósulhat meg. Az olvasás tehát az irodalom, a nem létező tárgy életre keltése, felélesztése.

II.

*(Közép-európaiság és modernitás:
az identitásvesztés topográfiája)*

Az identitás elgondolásának helye különösen fontos szerepet játszik a Tózsér-episztémében. Leginkább ebből a szempontból értelmezhető Mittel Ármin, a 80-as évekbeli Tózsér-poétika jellemző figurája, aki identitásának hangsúlyozott abszurdításával kíván a közép-európai térség „génusza” lenni. A kötetkezdő, *Történet Mittel úrról és egy kék füzetről avagy Hamvas Béla és az Északi Génusz* címet viselő tanulmányból is kitetszik, hogy a Tózsér-poétika olyan nyelvből építi fel ezt a közép-európai katasztrófista mítoszt, amely intertextuálisan egyrészt Peter Handke, Zbigniew Herbert, Esterházy Péter... (Tózsér „gúnyolódónak” nevezi őket), másrészt Milan Kundera, Danilo Kis, Mészöly Miklós, Konrád György és Czesław Miłosz szövegeire utalnak. Míg az előbbieket egyfajta nyomatókként utalnak saját közép-európaiságukra, addig az utóbbiak tudatosan vállalják a közép-európai mítosz teremtését. Ez a közép-európaiság azonban mintha túl jól lenne kitalálva a Tózsér-szövegekben. Túlságosan is kézenfekvőnek tűnik ez a közép-európaiság, amelynek mélyén valójában az a(z) abszurd) felismerés húzódik, hogy semmi sem azonos önmagával, minden éppen ellenkezője önmagának. A közép-európaiságra játszó szövegek ezért vagy ennek a tételnek az illusztrációjává süllyednek, vagy éppen ellenkezőleg, az elvesztett identitás, az önzonosság lehetőségének szegődnek nyomába. Ennek a – nem éppen bonyolultságával tüntető – tételnek a lehetőségei (s így az azt használó nyelv lehetőségei is) abban állnak, hogy olyan identitásvesztést

építenek magukba, amely több szinten tematizálható. Az értékvesztés tragikumától a deheroizált beszédmódon keresztül egészen az értékvesztés groteszk alakzataihoz (s így az értékkel telített beszédmód lehetőségéhez) is eljuthat a közép-európaiak tételezett szöveg, miközben hangsúlyjaival olyan modernista attitűdöket közvetít, amelyek a 70-es évek jellegzetes poétikáját villantják fel. Az érték fogalmát transzcendenssé szublimálja ez a poétika, s a soha el nem érhető tökéletesség ábrándja feszíti kozmikussá képeit. A soha el nem érhető tökéletesség ideája kergeti az efféle szövegben megképződő identitáslehetőségeket is az identitásteremtés szakadatlan, s éppen ezért fájdalmas rítusai irányába. Tózsér az „Arany János-i szőlősgazda önpusztító indulatának” metaforájával tehát nemcsak a közép-európaiság abszurdítását, de azt a modernista attitűdöt is explicitté teszi, amely a líraiságot főleg mint tragikumot képes versként elképzelni. Innét nézve pedig a Tózsér-kötet kezdő tanulmányának legérdekesebb vonulata nem annyira a közép-európaiság mibenlétére derít fényt, mint inkább a Tózsér-poétika természetére, amely talán izgalmasabb is a Tózsér-olvasó számára.

III.

(A saját nyelv fordításának kényszere)

Tózsér Árpád kiváló fordító is, talán leginkább Holan-fordításaival vált (el)ismert fordítóvá. Az irodalmi művek fordítása valójában az interpretáció lehetőségeinek talán legsérülékenyebb területe. Míg a különféle értelmezéseknek lehetőségük van jól felépített fogalmi nyelven megszólalni, vagy éppenséggel saját előfeltevésrendszerüket kiélni az adott mű keretein jóval túl is, addig a fordítás mintha kénytelen lenne nagyobb mértékben számolni a mű iránti hűség igényével. A fordítástól nemcsak azt várja el az olvasó, hogy dialógusba lépjen az adott, fordításra

váró műalkotással, hanem azt is, hogy újrateregetse. Eppen az újrateregetés akusának igénye teremt olyan elvárásokat, amelyek túlmutatnak az interpretáció lehetőségein.

Tózsér *Ballada a fűtő szemeiről* című tanulmányában József Attila Wolker-fordításain keresztül nemcsak saját versértelmezési technikáit mutatja be, hanem abba a folyamatba is betekintést nyerhetünk, amelynek végeredménye a vers, az élő, mozgékony irodalmi szöveg. József Attila a harmincas évek elején szinte programszerűen fordult azok felé a külföldi, másnyelvű baloldali költők felé, akik ekkoriban szintén a proletárvilág hangján szóltak meg, legalábbis József Attila értelmezésében. Ez az értelmezés azonban némileg hibás premisszákból indult ki, legalábbis Tózsér gondolatmenete ezt sejteti. Wolker verse ugyanis nem azért hordoz értéket, mert baloldali eszmeiséget tematizál (és Tózsér értelmezésében József Attila ebben tévedett leginkább), hanem azért, mert olyan szövegimmanens értékrendszert közvetít, olyan finomságokat szállít az olvasó konyhájára, amellyel József Attila fordítása nem tud mit kezdeni. Tózsér – valóban mesterin, bravúros – értelmezésében nemcsak Wolker cseh nyelvű verse elevenedik meg, hanem az a József Attila-i gondolatmenet is, amelyet Tózsér értelmezve bírál. Ez a kettős játék – Wolker és József Attila között – azonban több is, más is, mint Wolker és József Attila szembeállítás. Tózsér már birtokában van annak a tapasztalatnak, amely – a dekonstrukció belátásai nyomán – mindenféle eredet törlés alá helyezését állítja. Nagyszerű tanulmányában tehát nem az eredetinek és igaznak tételezett Wolker szólal meg (akinek egyedül helyes értelmezője Tózsér lenne), aki az igazságot képviselné József Attilával szemben. Sőt, még csak nem is József Attila szólal meg, még ha az ő szövegét, fordítását is használja fel, hanem mindig, mindkét szöveg-

ben (tehát Wolker cseh és József Attila magyar szövegében) maga Tózsér. Tózsér vitatkozik Tózsérrel, egyik Tózsér-értelmezés egy/a másikkal. (Talán még az is megkockáztatható, hogy a *Férfikor* nagy lendületű, a szöveg jelentéseit az egyértelműség irányába tologató Tózsére csap itt össze a kései, a szövegben játék- és többirányú értelmezéslehetőséget kereső 90-es évekbeli Tózsérrel.) Így képes tehát olyan termékeny toleranciával közeledni nem létező tárgya felé, amely valódi dialógust eredményez szöveg és szöveg, költő és költő között. Minden fordítás ugyanis az időben élő ember reakciója is arra a – szövegben eléje táruló – világra, amelyhez vagy amellyel szemben meghatározza önmagát. A hermeneutika és a recepcióesztétika meglátásait tehát Tózsér – egy újabb csavarral – az önértés irányába tágitja azzal, hogy a műfordítások végtelen soráról beszél. Ugyanezen belátások fényébe csak azt tehetjük hozzá mindehhez, hogy az időbe vetett ember mindenkori toleranciájának határai jelentik e végtelenség határait.

IV.

(Irodalomtörténeti kétségek és vétségek)

Az irodalomtörténet problémáinak fejtegetése közben Tózsér a 90-es években azt az állapotot tekinti szimptomatikusnak, amely Gadamer és Derrida elméletei és irodalmi gyakorlatai nyomán terjedt el. Bár Gadamer és Derrida éppen egymás nem értéséből vizsgázott jelesre, Tózsér mégis kettejüket együtt tekinti az irodalomtörténeti megközelítés sírásóinak *A megíratlan irodalomtörténet* című tanulmányában. Míg Derrida a linearitást törölte ki az irodalomtörténet struktúráiból, addig Gadamer – Tózsér értelmezésében – a hermeneutikában oldotta fel az irodalomtörténetek végső alapját. Ez az irodalom- és ismeretelméleti kétely azon-

ban meg sem érintette azokat az irodalomtörténészeket, akik a „szlovákiai magyar” irodalom történetét kívánták feldolgozni. Olyan modellekben kívánták elhelyezni ennek a – „sajátosnak” tekintett, de éppen ezért léteben is megkérdőjelezhető – irodalomnak a történetét, amely történelmi események analógiájára strukturálódtak. Ezek az irodalomtörténetek nemcsak irodalmon kívüli szempontokat érvényesítettek valamiféle fejlődésvonal megkonstruálásáért, hanem egyenesen értékvonzatokkal ruházták fel saját előfeltevéseiket.

Tózsér olyan dekonstruált irodalomtörténet megalkotásában látja a kiutat ebből az elméleti szempontból eléggé inaktív helyzetből, amely „irodalomtörténeti hosszmetzeteket és szerzői keresztmetzeteket” variálna a jelentés folyton eltűnő nyomának követése céljából. Bár név szerint nem említi, lehetetlen nem Jausra, illetve nagyhatású tanulmányára – irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja – gondolunk. Jaus Kracauer nyomán úgy próbálta feloldani az irodalomtörténet válságát, hogy szintén célként tűzte ki azt az elvárást, amely „szinkronikus keresztmetzetekkel” kívánja feltárni „az irodalmi jelenségek történelmi dimenzióját”. Jaus koncepciójában központi helyet foglal el az elvárás horizont fogalma. Itt kapcsolódhatna össze a mű keletkezési idejében fennálló értelmezési horizont, illetve az értelmező jelen idejének értelmezési horizontja. Tózsér azonban sokkal radikálisabb koncepciót követ, mint Jaus. A Tózsér-féle irodalomtörténet (mint ahogyan végül is minden irodalomtörténet kénytelen ezt tenni) tudatosan a jelenből indítana, s visszafelé keresgetne az időben, az intertextualitás logikáját követve. Ez az össze-vissza ugrálgatás, a horizontoknak ez a folyton egymásba csúszó váltogatása sokkal tágabb lehetőséget biztosíthatna a szövegeknek, legalábbis elméletben.

A szövegek e nagyobb mértékű szabadságát az biztosíthatná, hogy a művek nem mint szeparált entitások jelennének meg, s nem csak két horizont egymásba olvadása/olvasása realizálódhatna, hanem kontextusok jöhetnének létre, azaz „művek hatás-visszahatás rendje”.

Tózsérnek ez a szimpatikus koncepciója azonban más irányból is megközelíthető. Az értelmezés efféle mozgékony, folyton alakját változtató felfogása ugyanis emberfeletti méretűvé változtatná az értelmezést folytató olvasó működését. Olyan superreader állna így elő, aki ön-maga előfeltevés-rendszerén belül és azon túl is képes (képesnek kellene lennie) folytonos interaktivitásra a legtágabban értelmezett irodalmi kontextussal. Ez a superreader önmaga eltérő olvasatain belül lenne képes az irodalmi hatások és ellenhatások, intertextusok és kontextusok bonyolult kölcsönhatásait asszimilálni és felmutatni. Az irodalmi élet esetlegességei tehát a szuperinterpretátor tere által lennének kiküszöbölhetőek, miközben „nyitott maradna az irodalmi érték problémája”.

Tózsérnél itt megint csak a modernizmus tökéletesség-vágya tűnik fel. Az irodalom értékesetlegességei azonban, szerencsére, nem küszöbölhetőek ki. Korlátoltságunk és véges kompetenciánk elfogadása és felismerése talán olyan lépés, amelyre nem sok értelmező képes. Ez a felismerés azonban távlatokat is nyit, olyan új horizontokat, amelyet a tökéletességek, a végső igazságok hajszóloja sosem tudhat magáénak. Az interpretáció szabadsága tehát végeredményben e szabadság szomorúsága is: önmagunk utópiáinak szakadatlan újratermelése (és újratemetése).

Másfelől viszont: az esetlegesség a tévedés lehetőségének öröme. Olyan kontextus, amelyben az emberfeletti tökéletesség szavai nem is hallatszanak.

Németh Zoltán